

TÁRCZA.

EVLIA CSELEBI FELJEGYZÉSEI A MAGYAROK HARCZMODORÁRÓL ÉS KATONAI JELLEMÉRŐL.

(Első közlemény.)

EVLIA CSELEBI a XVII. század legkiválóbb török utazója volt, hírességben az arab Ibn Batutával és az olasz Marco Pauloval vetélkedett. Előkelő családból származott, nagybátyja Melek Ahmed 1650-ben nagyvezír volt. Bizalmasa volt a pasáknak és vezíreknek, elkísérte őket csatáikban, nagy nyelvismeretéért és diplomáciai ügyességéért gyakran kényes megbízásokkal látták el és mint jó hazafi, azoknak mindig megfelelt. Megfigyeléseit, tapasztalatait feljegyezte és később tíz kötetre terjedő útleírásban foglalta össze. Ennek a nagy munkának csak az első két kötetét ismerték maguk a törökök is, az egészet csak legújabban, 1896-ban fedezték fel kéziratban. Ezeknek a leírásoknak V., VI. és VII. kötete szól Magyarországról, melynek lefordításával és kiadásával a Tud. Akadémia dr. Karácson Imrét bízta meg, ki 1904-ben az V. és VI., 1908-ban pedig a VII. kötetnek rólunk szóló részeit le is fordította, jegyzetekkel kísérte és ezzel a török világról való történelmi ismereteinket igen bő adattárral gazdagította. (L. Török-magyarokori tört. emlékek. II. osztály: Irók. I. k. Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. II. k. U. a. 1664—1666. A M. Tud. Akad. megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte dr. K. J. Budapest, 1904. és 1908.)

Hogy mennyire fontos és a török világról való ismereteinket kiegészítő munkáról van szó, azt legjobban bizonyítja, hogy a «Sziá-

hátnáma» (ez a könyv eredeti czíme) VI. kötetének török kiadását is a Magy. Tud. Akadémia támogatása tette lehetővé. Ennek a kiadásnak előszavát *Vámbéry Ármin* írta meg, ki többek között e szavakkal fejezi ki Evlia Cselebi munkáinak fontosságát: «Azonfelül nagyon hasznos még nekünk Evlia Cselebi munkája az akkori oszmánok és magyarok közt folyó diplomáciai események tekintetében is, mert e híres utazó értelmességével és ügyességével a pasáknak, emireknek bizalmát megnyerte és sok fontos megbizatással a magyar főurakhoz és a császárhoz küldetett s *mostanáig nem is gyanított aprólékos részletekről értesült, a minék következtében történelmünket ez irányban kiegészíthetjük.*» (I. m. I. k. előszavának XIV. és XV. l.) Ezúttal vizsgálat tárgyává tesszük Evlia Cselebinek mindama feljegyzését, melyet a magyarok harcmodoráról és katonai jelleméről elbeszél.

Evlia először 1660-ban jön Magyarországra. Útja Belgrádból Nagyvárad felé vezet. (Ezt az útvonalat *földrajzi* szempontból a Történelmi Szemlében ismertettem.) Célja az, hogy csatlakozzék Ali temesvári és Szidi Ahmed budai pasák seregéhez és részt vegyen Nagyvárad ostromában. A fordító megjegyzi (I. m. I. k. 3. l.), hogy Nagyvárad ostromát legalaposabban leírta *Rónai Horváth Jenő* a *Hadtörténelmi Közlemények* 1892. évfolyamában, de még ezt a leírást is «érdekesen kiegészíti a szemtanú Evlia Cselebi, a kinek munkája kútfőül szolgál eme nevezetes hadi eseményhez is.» Régebbi ismereteinkkel való egybevetés kedvéért *Salamon Ferenczet* szólaltattam meg (Magyarország a török hódítás korában), ki ezt az eseményt röviden a következőkép foglalja össze: «Nagy-Várad elvesztése annyival meglepőbb volt Erdélyre nézve, mivel Bethlen és I. Rákóczy György e vár javítására s csaknem merő újjáépítésére nagy gondot s nagy költséget fordítottak, úgy hogy az elsőrendű erösségek közé tartozott abban az időben. *Nem is az erődítési műveken, sem a helyőrség bátorságán és kitartásán mult a vár megmaradása . . .* Váradnak a nagy terjedelmű erődhez képest csak megközelítőleg elegendő őrsége sem volt. Nyolczszázötven ember, többnyire nem gyakorlott katona tartá ki közel százannyi török erő ellen több ízben a rohamot, s a negyven napnál tovább folyt ostromot. Utoljára a harmadára leolvadt őrség tisztességes feltételekkel adta meg magát. bántatlan elvonulást nyervén.» (I. m. 2. kiad. 407. l.)

Midőn Evlia Várad alá érkezett, Ali pasánál, a főszerdárnál jelentkezett, a ki őt e szavakkal fogadta: «Hej! Evliám! Isten hozott!» (I. d. m. I. k. 28. l.) A fővezérhez való bizalmas viszonyát még jobban jellemzik következő feljegyzései: «Az összes tanácsbeli emberekkel

szemben engem szegényt igen megtisztelt, kitüntetett és szívességgel halmozott el . . . Éjjel-nappal megtisztelt kitüntető társalgásával, én pedig a meglátogatott várakat és erődítményeket beszéltem el neki a mennyire tudtam; tőlem szegénytől (ez megszokott kifejezése) a környék részleteit, a harc, a csatározás és ütközet nehézségeit és veszélyeit kérdezte és tudakolta; e mellett nem szűnt meg Várad várához a határszéli ráják közül kémekeket küldeni.» (I. m. I. k. 28—29. l.) E szavak mögött a jól értesültségen kívül Evliában a jó török hazafit is kell látnunk, a ki kifürkészni igyekezte a magyarok harcsmódját, katonai szokásait, felszereléseit és hadi erejét, hogy ezzel szolgálatot tegyen hazájának. De vizsgáljuk az ostrom érdekesebb mozzanatainak és új adatainak feljegyzését! «Az előrelátó szerdár Várad várát egy ágyúlövésnyi távolban körülzárta s időt nem engedve, a muszalmán harcosokat szemük láttára (t. i. nyiltan, a várbeliek előtt), fényes nappal ostromsánczokba vezényelte. Azon napon hétszeres ostromsánczokat emeltek s a földalatti aknákat megszállván, egészen a vár ágyú alá előrementek.» (I. m. I. k. 29. l.) A törököknek e gyors tempójú taktikájával szemben a várbeliek sem maradnak tétlenül. «A sátáni ellenség (t. i. a hős magyarság!) a vár öt bástyája fölé naftás és kátrányos ágytakarókból és vászonból fáklyákat készített s reggel és este a hitharczosok ellen hadakozott.» (I. m. I. k. 31. l.) Később a védők bátorságát és gyakorlottságát (*Salomon Ferenczével ellenkező adat*) így magasztalja: «Ámde az ellenség sem maradt hátra a vitészségben s egyszerre ezer puskából is lőttek», majd pedig (I. m. I. k. 33. l.) a védők magatartását így írja le: «Ámde a várbeli lakósnak határtalan és mértéken felül való hadiszereik és készleteik voltak, maguk pedig a vadász kezéből kétszer kiszabadult vadállathoz hasonlítottak s különféle ravaszsgal, ördögséggel, fortélylyal és fufanggal éjjel-nappal szakadatlanul lövöldöztek.» Nemkülönb a magyarokat dicsérik e szavai is: «az ellenség a lerombolt helyeket teljes ravaszsgal, ördögséggel és mesterséggel kijavította és kiigazította.» (I. m. 36. l.) Még a várbeliek kitöréséről is tud Evlia; ez a tény tehát semmikép sem egyeztethető össze Salomon Ferencz ama véleményével, hogy a várórség nem gyakorlott katonákból állott. Ez a hely a következőkép szól: «Ámde az ellenség ravaszsgal és ördögséggel a résekre naftát, kátrányt és lőport öntözött s a várbeli összes ellenség a felrobbant akna helyére ment és minden erejét összeszedve mint a szálámánder madár (a mely a hitrege szerint a tűzben él) megállott a tűzben s teljes négy órán keresztül ember-ember ellen való öldöklő véres harcot vívott ott katonáinkkal. *Végre az ellenség*

*egy kis győzelmet nyervén, az akna helyén kijött a várból a vár-
árokba, s a hitharczosokkal összekeveredve olyan csatát kezdett, hogy
hasonlót Deli Huszein pasa harczában sem láttak. Mikor a harczolók
ezt a helyzetet látták: «Hej! vitézek! segítsünk a társainknak!»
mondák s életüket az igaz hitért feláldozva egy szájjal felkiáltottak:
Allah, Allah s a tűzbe rohanva, nyílt támadással kardot rántottak s
az ellenséget a várba visszaűzték.» (I. m. I. k. 37. l.) Ugyanitt egy
magyar áruól is említ Evlia, ki azt jelentette a törököknek, hogy a
várbeliek aknát készítettek a török tábor alá. Riasztó hír volt ez,
féltek is a robbanástól, de erre nem került a sor. Ezen a napon,
talán az áruolás hatása alatt, tűzték ki a várbeliek a megadást jelentő
fehér zászlót. Végül következik az ismeretes átadási és átvételi akció
hosszas elbeszélése. Az átadásról és a fegyveres elvonulásról szóló
hitlevélről, mely az Erd. Múzeum-Egylet birtokában van, Evlia nem
tesz említést, sőt ép ellenkezőleg «fegyvertelen kivonulás»-ról (I. m.
I. k. 38. l.) beszél, ezúttal a történelmi igazságot bizonyára aláren-
delte a nemzeti hiúságnak.*

A különböző nemzetiségű katonákkal megtöltött váraknál persze
nem találjuk meg a védelemnek azt a hősiességét, a melyet Várad
ostrománál láttunk. Szamos-Ujvár például igen erős építkezésű vár
volt. Ennek meghódítását így mondja el Evlia: «Fölszerelése és ágyúí
váltak s hatezer harczedzett német katona volt benne, mégis mikor
a győzelmes sereg alája érkezvén, megállapodott s napkeltekor az
egész katonaság darázsraj módjára a vár négy oldalának nekiesett, a
hitetlenek a várból alig tudtak egy ágyút elsűtni s egy puskát kilőni.
Egyébre nem is volt tehetségük. A papok a bástya fölé a béke zász-
lót kitétték s jajveszékelnéi kezdettek, mondván: «Kegyelem! Kegye-
lem!» (I. m. I. k. 80. l.) Ez az ellenféltől leírt meghódolási jelenet —
szemben Várad hősiességével — megérzékíti a török várostro-
moknak azt az igazságát, hogy az idegen várórség ellenállás nélkül
udta meg magát a töröknek, nem érezte a hazuszeretetnek és hősi-
ségnek önfeláldozásra is készítő erejét.

Szatmár várát még bevenni sem próbálták a portyázó csapatok,
mert a mint a pokolra való hitetlenek (t. i. a magyarok) a várból
látták a 20,000 török katonát, olyannyira ágyúztak, hogy az ég és
föld rengett attól. A vár egy nagy síkságon épült, magaslata semmi
sincs. Négy oldala tó s elfoglalása lehetetlen. Egyik oldalról sem lehet
aknákat és lövészáncokat készíteni. «Az egetverő ágyúzás miatt —
írja Evlia Cselebi — a várat nem szemlélhettem meg, csak kerületét,
árkait és bástyáit nézhettem meg.» (I. m. I. k. 95. l.) Hosszasan írja

le ezután Kemény János mellett kitarító székelyek csatáját. (I. m. I. k. 121—133. l.) Egyik *éjjeli támadást*, a mely ugyan a támadókra nézve szerencsétlenül végződött, így jellemez Evlia: «Az első hajnali sugár idején, mikor még az egész sereg aludt, arab lovaink némelyike, melyeknek kötőfékjeit kezünkben tartottuk, felhorkant s orrát mozgatva hátát borzongatni kezdte. «Vajjon mi ez?», mondtuk és mindannyian felriadtunk. Valamennyi ló nagyon topogott a helyén s némelyik a lábfejkjét és nyűgjét összetörte. Kényszerüsből valamennyi harcosos kengyel nélkül a lovára ugrott s készen állott. Azonban a mi előőrseink a lovak e mozgolódásáról nem értesültek s gondatlanul mély álomban feküdtek. Azonnal néhány vitézt küldöttünk hozzájuk. Némelyek örködtek, némelyeknél pedig a hét alvó eseményét látták. (Czélzás egy hitregére.) Ezek az álomból felébredtek s fegyveresen valamennyien lovaikra pattanván, egy szempillantás alatt hozzánk jöttek. Mialatt azonban lovaink rugdalózásaikkal egymást majdnem feldarabolták, egyszerre a hegyekben a gonoszindulatú magyar ellenség harsonáinak, trombita és luterián sípjainak, valamint dobjainak és harangjainak hangja hallatszott s azt láttuk, hogy zászlóik feltűntek; ők is megláttak bennünket s megállottak, a mi lovaink azonban megvadultak.» (I. m. I. k. 123—124. l.) Majd később így folytatja: «A szélgyorsaságú lovainknak lábaitól felverődő fekete por az égig emelkedett s a por a világot beragyogó napot is elfedte. A fényes nappal sötét éjszakává változott át s a lárma hangja az égig hatott fel.» Végül győzelmüket a szokott keleti bőbeszédűséggel így magasztalja fel Evlia: «Ember ember ellen támadván, oly küzdelem lett, hogy még lovaink is hétfejű sárkánynya változtak át. Hála Istennek! egy csillagászati óra alatt igazhitű seregünkről a sötétség eloszolván, a győzelem szellője az iszlám felé lengedezett s az ellenség összetörve megszaladt. Összesen 1060 fejet és 300 fegyveres ellenséget elfogván, győztünk és diadalmaskodtunk.» (U. o. 124. l.) Érdekes e helyen a *székely tábor* leírása is. «A magyarok — írja Evlia Cselebi (I. m. I. k. 125. l.) — életüknek és háznépüknek megszabadítása végett e székely hegyes völgyébe, az egyik hegytől a másikig, mináret nagyságú gályahajógerendákat s más néhány száz-ezer különféle fát összetördelvén, felhalmoztak s egy nagy táborot ástak, melybe huszezer puskás magyar ment be és harczra készen állott. E táborba hét sorban hatvan-hetven *sáhi* ágyút helyeztek el és a táboron kívül, tőlünk oldalt félórányira a völgyekbe, halmokra, hegyekre, szőlőkbe igen sok magas fát letördelten felhalmoztak, az elkészített leshelyekre pedig katonaságukat elrejtették. Különféle ravasz-

sággal és ördögséggel, hegyet és völgyet torlaszszal eltöltvén, a hátul levő táborukba vezető utakat készítették. Nemcsak táborukba menni, hanem a torlaszok bemenni is lehetetlenség volt.» Hogy mily nehezen és csak a torlaszok felgyujtása és teljes körülzárása után tudták ezt a tábort bevenni, azt Evlia így adja elő: «A mi ágyúinkba naftát, kátrányt és zsiros kanóczot tettünk s miután a táborra az ágyúkat hétszer-nyolczszor kilőttük, a tábor szélső fái itt-ott az erős szél miatt tüzet kezdtek fogni. Végtére már úgy harcztak, hogy két katona egymást ragadta meg s az ellenségnek a tűz eloltására így nem maradt ereje; megállása futássá változott át s valamennyien a nagy táborba zárkóztak. Isten rendeléséből a külső torlaszok tüze a nagy tábor fenyőfáira is átharapódzott s a tábor is helyenként égni kezdett. A táborban levő ellenség ez állapotot látva, elbámult. Azonban minden erejét összeszedve, nagy harcztot kezdett s még ágyúink sem nyitották fel az ellenség szemeit.» Majd később így folytatja: «A tábor teljes három óráig harcztolt ily módon velünk s a közben a tábor belsején és keleti részén is egy-egy «Allah, Allah!» kiáltás hangzott fel. Az ellenség ezt hallván, hátrafordult s látta, hogy a székely vilájetokból egyfelől zöld és vörös zászlós iszlám katonaság, más oldalról az ellenségvadászó tatárság jön, másfelől pedig az oszmánlik támadnak. Helyükön meg nem állhatván, kényszerülve futásnak eredtek s táborukat elhagyván, a hegyek közé menekültek.» (I. m. I. k. 126. l.) A székely katonának az ellenfél által is magasztalt e hősiességére megjegyezhetjük, hogy újabb történetíróink a partikuláris honvédelem ilyen jeleneitől nem igen tudtak ezideig. Így pl. *Szilágyi Sándor* (Erdélyország története II. k. 301. l.) az egész székely mozgalomról csak ennyit jegyez fel: «Legelőbb Marosszéknek eddigelé megkimélt részét, azután Csíkot boríták lángba, hol megvesztegetett kalauzok az ellenálló csapatok háta mögé vezették őket. Háromszék meghódolt.»

A mohácsi téren való átutazása alkalmával Evlia megemlékszik a mohácsi csatáról is és szokása szerint a fővezért is királynak nevezve, bizonyára Tomori sorsára vonatkozólag említi, hogy fejét lándzsára tűzve hordták körül az oszmán táborban ezzel a kiáltással: Ez a királynak a feje! Különben erre az elbeszélésre a fordító, *Karácson Imre* a következő megjegyzést teszi: «Evlia azt mondja, hogy a régibb íróknak téves előadását akarja helyreigazítani (t. i. a mohácsi csata elbeszélésével), azonban az ő elbeszélésében is csak egyetlen új adat van, mikor azt írja, hogy csata közben egy lándzsára tűzött fejet hordoztak körül a török táborban s azt hirdették róla, hogy az a

magyar királynak a feje, holott a király megfutott. Ezzel a csellel — ha igaz volt — úgy látszik a török csapatokat akarták bátorítani. Új adat az is, hogy ebben az időben, mikor Evlia Mohácson járt, a mohácsi csatatér a törököknek búcsújáró helye volt s emléképilet jelezte az ott elesett törökök sírhelyét.» (I. m. I. köt. 171. l.)

Ujvár ostromát is nagy részletességgel írja le Evlia. (I. m. I. k. 287—305. l.) A török hidat épített a Dunán és őrizte a hidat. «Azon napon az ellenségnek várából, Komáromból néhány ezer fatörzs és tutaj, néhány fagerenda jött lefelé a Dunán s kicsibe mult, hogy a hidba ütközvén, azt össze nem törték. Azonban a dunai kapitányok gályákkal és tutajokkal elérték azokat s fejszékkel elvagták a kötelékeiket s minden fát egyenként a parthoz kötven még abban az órában feldarabolták. A katonaság ezeket a fákat zsákmányul lefoglalta s a tábor fával gazdagodott.» (I. m. I. k. 289. l.) A fiatal hős Ibrahim pasa állott szemben a Komáromból kitörő Forgách kapitánynyal és seregével. «Közöttük és az ellenség között két ágyúlövés távolságnyi csatatér volt. Most már teljesen kivilágosodott és egészen jól lehetett látni. Az ellenség végtelen és határtalan serege oly feltűnő lassúsággal jött, hogy mentében még a hangyát sem tipörta össze. Abból az irányból is, a melyet a korábban hírt hõzõ emberek mondtak, fekete vihar gyanánt egymás mellé sorakozott, egészen kék vasba öltözött . . . hosszú olajos puskás, fortélyos harcos német, magyar, lengyel, kurul, eszlavon, duduska katonaság közeledett. Az elõbbi lovasok és eme gyalogos ellenségek között két ágyúlövés távolságú hely volt. Ez a gyalogos ellenség is mintha épen nem haladt volna, mivel ágyúi és zenekara hátul mentek. Negyven darab ágyút azután lovas szekereken a gyalogos ellenség elõre hozott s elrendezkedve felállott. Egész világos reggel lett s a gyalogosok és lovasok egymáshoz közeledni kezdtek.» (I. m. I. k. 294—295. l.) A török sereg az egyesülést igyekezett megakadályozni. Pedig ezeknek más céljuk volt. Közre akarták fogni a törököt, de 'ez a hirtelen való támadás miatt nem sikerült. A török leverte a gyalogcsapatot és a menekülõk megzavarták a lovasokat is. Forgách csak kis csappal tud Ujvárra menekülni. Ujvár szomorú bukásából bennünket elsõsorban a védelem minõsége érdekel. Úgyesen írja le itt Evlia az *aknaüt* készítési módját és hasznavehetõségét. «Aknaütnek nevezik, mikor a várárookban a vár faláéhoz jövés-menésre szolgáló útát készítének. Azon út fölé vastag ágyútalpdeszkákat, tõlgy- és fenyõgerendákat raknak s még azok fölé néhány ezer zsák földet öntöznek és elsimitják. Belül csatorna gya-

nánt egy szabad út van, azért *Kobur joli* (csatornaút, aknaút) néven nevezik. Ez a vár ágyúitól mentve van.

A vár lőréseiből, bástyáiról bármennyi követ és bombát dob-
nak is ez aknaútra, az aknaútban járkáló embereknek az semmi
kárt nem okoz... Ha valamely vár elfoglalásában nehézség merül
fel, akkor százezer fáradsággal az említett aknaútat elkészítik s
az aknaúton a vár falához mennek s félelem és baj nélkül a vár
falát átlukasztván, aknákkal a levegőbe röptik azt és rohamot intéz-
nek ellene. Így Allah akaratából a vár elfoglalása könnyűvé lesz, ez
az aknaút haszna.» (I. m. I. k. 323—324. l.) Ezután útleírónk azt a
nem kevésbé érdekes kérdést veti fel, hogy hogyan védekezhetik az
ellenség az aknaút ellen? «Mikor az ellenség az aknaútakat meglátta,
s az aknákkal már a vár alapjához mentek, az összehordott föld
pedig az árokban hegyek gyanánt felhalmozódott, a piszkos ellenség
akkor (ismét a magyarság!) egyszerre mérges kigyóvá lett s éjjel-
nappal lövöldözött, ágyú, puska, bomba, röpentyű füstjének sötétsége
miatt a világos nappal a sötét éjszakától nem volt megkülönböztet-
hető.» (I. m. I. k. 324. l.) Magából e várostromból kiemelkedő, a
magyarság harcsmódját és katonai jellemét megvilágító mozzanat
még a következő: «Mikor az ellenség látta, hogy a bástya elfoglal-
tatott s az egész török sereg az árok partjára jött, a falakon levő
ellenségnek lelke fejébe ugrott s mondák: «Vajjon mit cselekedjünk?»
s látták, hogy az árokban hét-nyolcz csónak egészen az ágyúk alatt
járkál. «Hé! segítség! — mondák — a török katonaság csónakokon
a vár ellen rohamot intéz; s azon éjjel félelemből a várnak négy
oldalán levő árok fölött a várban vaslánczos mécseseket s mécs-
belekkel naftát és kátrányt, szurkos párnákat gyujtottak meg s a várat
kivilágították, nehogy a török katonák a vár ellen csónakokon roha-
mot intézzenek.» (I. m. I. k. 320. l.) E kivilágításban én nem a védők
félelmét, hanem okos taktikájukat látom, mert valóban ezzel meghiú-
sították az éjjeli támadást. Evlia megemlíti azt is, hogy a várból gyak-
ran szöktek ki kémek és Komáromból üzeneteket hoztak és vittek,
pedig erősen figyelték őket. «Ámde a kémek a várból kötélén leeresz-
kedtek s a vízbe lebukván, a szájukba nádat fogtak s úgy vettek lélek-
zetet s ily módon a Nyitra folyón keresztül menvén, Komáromból
hírt hoztak és visszajöttek. Káplán pása egy ilyen levetkőzött embert
nájával együtt mint nyelvet (a fogoly szokott neve) elfogott s a nagy-
vezírhez hozta.» (I. m. I. k. 341. l.) Hogy mily kétségbeesett volt ez
a várvédelem, azt legjobban bizonyítja a Fehér-bástya elfoglalása után
való hősi védekezés, a melyben az asszonyok is részt vettek. Ezt az:

eseményt Evlia így írja le: «Most a vár belsejét is ostromolni kezdték, sőt délután az ebédjüket már a bástya fölött ették meg. Mikor alkonyat idején sötét lett, a várbeli összes kolostorok és templomok harangtornyaiból nagy harangozás és vészkiáltás hallatszott s az ellenségnek halottja, élője, férfja, asszonya, valamennyien minden erejüket összeszedték s az elfoglalt bástya ellen rohamot intéztek és újra nagy harcot kezdtek. Ali pasa ugyan ismét segítségül jött a bástyára, de az ellenségnek kézi bombái s az ablakokból lőtt bombái az iszlám sereget meggyengítették. Hátról pedig épen semmi segítség nem jött. Minden érző ember vérkönnyeket sírt, mikor ezt a helyzetet látta! Végére az összes hitharcosok, miután a bástyán annyit küzdöttek és harcoltak, segítséget pedig nem kaphattak, 160 fejjel és 10 nyelvel, 200 megsebesült harccsossal és 70 vértanuvá lett vitézzel visszatértek.» (I. m. I. 340. l.) Ezt a visszatérést csúf vereségnek nevezzük mi; a félig rombadőlt vár, a felényire fogyott és agyonfáradt várórség utolsó diadala volt ez! 40 napi hősi ellenállás után a várbeliek megadásra szánták el magukat. Szerződés alapján szabad elvonulást kaptak a hősök és ezt a szerződést a törökök — bár nehezen — megtartották. Nehéz diadaluk volt!

Az Ujvár alatt táborozó török segédesapatok között, a tatárok, moldvaiak és oláhok között ott látjuk Apafi Mihály fejedelmet és seregét is. Apafit és seregét Evlia így írja le: «Először 5000 válogatott magyar katonával a szász-magyar kormányzó jött. Ezután 5000 hitetlennel a székely kormányzó, utána pedig 5000 lovassal a Hajdúság kormányzója. Ezután 5000 lovassal az erdélyi bán vonult fel. Valamennyinél tökéletesebben öltözködve és felfegyverkezve vonultak fel, mert mindegyiknek a kantárszárán, kezében, karján 5—6 darab kézi puská és 1—1 *talián karabin* forgós puská volt. Utána Erdélyország 776 várának birtokosai vonultak fel. Ezek után a királynak 10,000 főnyi felfegyverezett díszes kék vasba öltözött saját katonasága, futárjai, puskásai, vízhordozói vonultak fel, maga pedig arab lovon, prémes mentében, prémes, tollas magyar kalppal jött, mögötte 500 leomló hajú apródja volt s zenekaruk játszott utánuk.» (I. m. I. k. 326—327. l.)

Még egy várostromról kell megemlékeznünk, mint Evlia Cselebi személyes tapasztalatáról. Ez *Zerinvár, vagy Ujvár ostroma*. Evlia Szigetvár mellett való elvonulásakor alkalmasnak találja, hogy leírja a vár történetét. Híven mondja el Szulejmán halálát, Zrinyi Miklós hősi kirohanását is. Végül megjegyzi, hogy atya az elhunyt szultánnak 48 éven át bizalmasa volt, tőle hallotta így ezeket az eseménye-

ket, elbeszélése tehát hű és igaz. (I. m. I. k. 490. l.) Valóban a fordító *Karácson Imre* is Evliának ad igazat más változatokkal szemben, mert Zrinyi halálának leírásánál ezt a megjegyzést teszi: «Úgy látszik Evlia elbeszélése a leghitelesebb.» (I. m. I. k. 489. l. 1. jegyzet.)

Zerinvár szomszédja, Kanizsa, török kézen volt már régen. A kanizsai vár szomszédságában azonban ez időben egy erős magyar tábor fészkelte be magát és kétségessé tette a vár biztosságát. «Ezeknek a határszélieknek nyelvén *tábornak* mondják az olyan helyet, a hol síkságon, vagy tó, vagy folyó partján egy-két százezer ellenség földből várat készít, körüle árkokat ás és abba bezárkózik», írja Evlia. (I. m. I. k. 502. l.) A kanizsai *tábort* pedig így jellemzi. «Ezek is hegyek módjára felhalmozott földhányásra ostromsánczokat ástak, köröskörül pedig szintén földből kilencz helyen nagy bástyákat készítettek és minden bástyára 10-10 *báljemez* ágyút tettek. Három helyen sorompós kapukat készítettek, az árkokba pedig ravaszúsággal és ördögséggel, rézsutosan röppentyüket rejtettek el. Ilyen mély és keskeny gödröket azért ástak, hogy csata idején, mikor a török sereg a tábor ellen rohamot intéz, ezekbe beleessék. Néhány gödör mögött ágas-bogas fákkal zárták el a helyet és a tábor közepén egy másik kis tábort ástak, melybe az élelmiszereket és hadi felszerelést helyezték el. Valóban, ha a nagyvezír meg nem érkezett volna, lehet, hogy Kanizsát baj érte volna.» (I. m. I. k. 502—503. l.)

Hét oldalról kezdtek Zerinvár ostromához. Nagyon szép volt ez a vár, új is, gazdag is, közel feküdt Kanizsához, tehát nagyon veszedelmes is volt, mindenáron el kellett pusztítani. «A várbeli ellenség — írja Evlia — mind a legnagyobb erőlködést fejtette ki s elszántan akkora iparkodást és küzdelmet tanusítottak, hogy egymásba ezerszeres lelket adtak s minden fánál ezerszeres öldöklést tettek. A vár még új volt s mivel minden része erősen meg volt építve, *szivük ereje is megvolt hozzá*. Az átelleni oldalról éjjel-nappal jött a segítség, azért úgy állottak, mintha nem is ostromolták volna őket és ez okból félelem és rettegés nélkül harsogtak. A kapu bástyája fölé ágyúkat és taraczkokat állítottak. A közeledők visszatartása végett a bástyákra különféle ördögös tárgyakat raktak fel. Azokon belül pedig a bástyákra köröskörül három ember természetének megfelelő mélységű árkokat ástak s azokba benn nagy gerendákra alabárdokat és vashorgokat tűzeltek fel s különféle fufangossággal és ördögséggel akadékokat és romboló gépeket helyeztek el s még néhány ezerféle tűzszórót készítvén, a szétdobáló aknákat felrobbantották.» (I. m. I. k. 515—516. l.) Ugyanesak ebben a fejezetben nyilatkozik

meg Evlia őszinte véleménye a magyar katonai jellemről, midőn így szól: «a vár őrzésében, a katonaság fegyvelésében, harczra buzdításában, a csata megkezdésére való lelkesítésben mi azoknál hátrább vagyunk. Ebben a tekintetben ők igazán páratlanok.» (I. m. I. k. 527—528. l.) Zerín-ogiu, a mint Evlia a hős Zrínyi Miklóst, a költőt nevezi, nem tudta megakadályozni szép várának feldúlását, nem kapott segítséget sehonnan. A török pedig haladt végzete, Szent-Gotthard felé. Ezzel végzi Evlia Cselebi magyarországi útleírásának I., saját nagy munkájának V. és VI. könyvét.

DR. VAJTICZKY EMÁNUEL.

ÉVFORDULÓT ÜNNEPLŐ MAGYAR EZREDEK.

(Második közlemény.)

Artur connaughti és strathearni herczeg nevét viselő 4. számú császári és királyi huszárezred.¹

A száznolcvanéves multa vizatekintő magyar ezredek másodika a mostani cs. és k. 4. számú huszárezred, a melyet *Hávor Miksa gróf* szervezett és állított fel részben a maga költségén királyának 1733 november hó 5-én kelt pátenslevele alapján.

Az ezrednek már 1734 január 1-én kivonulásra készen kellett volna állania, azonban a legénység toborzása oly lassan haladt, hogy 1734 júniusában is csak öt százada állott hadműveletekre készen az ezrednek akkori törzsállomáshelyén *Zalaezerszegen*.

A felállítás óta lezajlott 18 évtized alatt legénységét Magyarország különféle megyéiből toborozta, illetőleg sorozta be kötelékébe, nevezetesen: 1781 után 1830-ig az 52-ik (Pécs), 1830-tól a 37. és 61. (Nagyvárad és Temesvár), 1853—1860-ig az újvidéki 6-ik, 1860-tól a 6., 23., 29., 43. és 61., 1868—1875-ig a 6., 23., és 29., 1876—1883-csupán a 6. és 23., 1883—1889. a 6. és 38. gyalogezred területéről, 1889 óta pedig a 7-ik hadtest körletéből (Temesvár).

¹ *G. Ritter Amon v. Treuenfest* Geschichte d. k. k. Huszaren-Regimentes Freiherr v. Edelsheim-Gyulai Nr. 4. Wien, 1882.

Gräffer Kurze Geschichte d. k. k. Regimenter, Corps, Bataillons sth. Wien. II. Band, 1801. 161. l.

Alphons Freiherr von Wrede Geschichte der k. k. Wehrmacht. III. kötet. Wien, 1901. 249. l.